

ΕΑΜ ΚΑΙ ΕΔΑ, ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΥΝΕΧΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΜΗΣ

Η ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΔΑ 1951-1955

ΜΙΧΑΛΗΣ Π. ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ

Τόσο το ΕΑΜ όσο και η μετεμφυλιακή ΕΔΑ συνιστούν μια καθοριστική τομή στη σύγχρονη ελληνική ιστορία. Γιατί και στις δύο περιπτώσεις έγινε απόπειρα να συγκροτηθούν δύο ευρεία πολιτικά μέτωπα των λαϊκών τάξεων, δύο διαταξικές συμμαχίες των κυριαρχούμενων στρωμάτων του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού που κλήθηκαν να παίξουν καθοριστικό ρόλο στο να καταστήσουν δυνατή την παρουσία των κοινωνικών αυτών δυνάμεων στην επίσημη πολιτική σκηνή.

Ειδικά το ΕΑΜ της Κατοχής, στη βάση του προηγούμενου του Παλλαϊκού Μετώπου του μεσοπολέμου,¹ κατόρθωσε όχι μόνο να δημιουργήσει την πρώτη μαζική πολιτική και κοινωνική συμμαχία των λαϊκών στρωμάτων στην Ελλάδα αλλά και να την καταστήσει πλειοψηφική δύναμη. Ήταν μια συμμαχία που κατακτήθηκε δύσκολα, αφού, παρά την εξ αντικειμένου ηγεμονία της εργατικής τάξης στο εσωτερικό της, απαιτήθηκε, για να διαφυλαχθεί η ενότητά της,² να εξασφαλιστεί μια δύσκολη εσωτερική ισορροπία, να αποφευχθεί η διαμόρφωση ενός τυπικού εργατικού προγράμματος³ αλλά και να παραχθεί μια σύνθετη εθνικο-απελευθερωτική ιδεολογία. Σε αυτά αντιστοιχούσε μια χαλαρή μορφή οργάνωσης χωρίς συγκεντρωτικές δομές στο πολιτικό της σκέλος.⁴

Για να υλοποιηθούν αυτά, έπρεπε, ανά πάσα στιγμή, να επιβεβαιώνεται ο ρόλος του ΕΑΜ ως συμμαχίας, να παραχωρείται έδαφος συμμετοχής στις μικροαστικές δυνάμεις στο εσωτερικό της, ακόμη και εις βάρος των καθεαυτό εργατικών οργανώσεων, και να διατηρούνται απαρέγκλιτα οι σχέσεις αντιπροσωπευτικότητας στα επιτελικά της όργανα. Για παράδειγμα, στο συνδικαλιστικό τομέα, για να αποφευχθεί και η παραμικρή αιτίαση ότι το ΚΚΕ υποσκέλιζε τις άλλες δυνάμεις, από το καλοκαίρι του 1943, προσέχθηκε ιδιαίτερα να αντιπροσωπεύονται όλες οι συνδικαλιστικές παρατάξεις που αντιστοιχούσαν στα κόμματα του ΕΑΜ και μάλιστα με ίσο αριθμό αντιπροσώπων, ανεξαρτήτως των μελών της κάθε παράταξης. Το ίδιο συνέβη με την τριμελή γραμματεία (Θέος, Καλομοίρης, Στρατής) ενώ αντίστοιχη πολιτική εφαρμόστηκε και στις περιφερειακές επιτροπές και στις επιτροπές πόλης.⁵

Με βάση αυτή ακριβώς τη στρατηγική, το ΕΑΜ κατόρθωσε να προσελκύσει μικροαστικά και μεσοαστικά στρώματα, και κυρίως αγρότες, αποφεύγοντας να θίξει τους κοινωνικούς συμβολισμούς που προσδιόριζαν τα στρώματα αυτά, ενώ παράλληλα διεκδίκησε ευρείες πολιτικές συνεργασίες ακόμη και με παραδοσιακούς αστούς πολιτικούς που, όμως, έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης από τις μικροαστικές μάζες, (όπως ο Πλαστήρας, ο Καφαντάρης, ο Σοφούλης κλπ.). Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι οι κληρικοί, για παράδειγμα, έτυχαν μεγάλης εκπροσώπησης ιδίως στην Εθνική Αλληλεγγύη, όπου μετά τα 1943 το 60% περίπου των κατά τόπους κληρικών ήταν μέλη της. Μάλιστα, στην Γ' Ολομέλεια της ΚΕ της Εθνικής Αλληλεγγύης, επίτιμος πρόεδρος της εκλέχθηκε ο μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ.⁶

Δυνάμει ακριβώς αυτών των παραγόντων σύγκλισης, το ΕΑΜ ξεπέρασε κάθε προσδοκία όχι μόνο ως προς την ανάπτυξή του όσο κυρίως ως προς την κοινωνική του έκταση, συσπειρώνοντας πάνω από 1.500.000 μέλη καθώς και την πλειοψηφία της ελληνικής νεολαίας.⁷ Καθοριστικό ρόλο έπαιξε το γεγονός ότι το ίδιο το ΚΚΕ υποχρεώθηκε να προσαρμοστεί στην πολιτική φυσιογνωμία των συνεταίρων του στην εαμική συμμαχία, προκειμένου τα συνεργαζόμενα με το ΚΚΕ κόμματα, με δεσπόζουσα αναφορά την κοινωνική κατηγορία των διανοουμένων, να παραμείνουν στα όρια της συμμαχίας,⁸ αφού τα στελέχη αυτά ήταν ιδιαίτερα επιρρεπή στην πρακτική των αποστασιοποιήσεων.⁹ Για να επιτευχθεί η συνοχή αυτή οι σοσιαλιστές σύμμαχοι απέκτη-

Ο Μιχάλης Π. Λυμπεράτος είναι ιστορικός με διατριβή για τις απαρχές της ιστορίας του Εμφυλίου πολέμου. Το άρθρο αυτό αποτελεί προϊόν μιας εκτεταμένης μελέτης για την ιστορία της ΕΔΑ την πρώτη μετεμφυλιακή περίοδο.

σαν δεσπόζοντα ρόλο στη συμμαχία και ήταν εκείνοι που καθόρισαν τις κρίσιμες επιλογές του ΕΑΜ στα 1944 (Λίβανος, Καζέρτα).¹⁰

Είναι χαρακτηριστικό ότι και το ίδιο το ΚΚΕ, επί Κατοχής, υπερέβη το επίπεδο ενός κόμματος της εργατικής πρωτοπορίας και εξελίχθηκε σε υποκατάστατο του ίδιου του ΕΑΜ. Μάλιστα, από λίγες εκατοντάδες μέλη στα 1940, στα 1943 έφτασε τα 60.000 μέλη, ενώ τον Ιανουάριο του 1944 πιθανόν και τις 150.000.¹¹ Σε τέτοιο βαθμό ώστε προέκυψε η ανάγκη απομαζικοποίησης του κόμματος από το Ζαχαριάδη στα 1945, αφού κρίθηκε απαραίτητη για να εξασφαλιστεί εκ νέου η συνοχή του ΕΑΜ. Το εγχείρημα αυτό της ανασύνταξης του ΕΑΜ κατέστη ιδιαίτερος επιτυχημένος, αφού ο Ζαχαριάδης τήρησε τους κατοχικούς όρους, προσφέροντας στους συμμάχους τη δυνατότητα να αποφασίζουν εκείνοι για κρίσιμα ζητήματα, όπως η αποχή από τις εκλογές του 1946. Να σημειωθεί για παράδειγμα ότι την απόφαση για την αποχή από τις εκλογές του 1946 καθόρισε το ΣΚΕ-ΕΛΔ. Όπως σημείωνε ο Σβώλος, το κόμμα του ήταν εκείνο που κατεύθυνε το ΚΚΕ στην αποχή και όχι το αντίθετο.¹²

Ωστόσο, η πορεία προς τον εμφύλιο οδήγησε στην αποσύνθεση του ΕΑΜ και την υποκατάστασή του από το ΚΚΕ, παρά τις προσπάθειες να αποφευχθεί μια τέτοια εξέλιξη.¹³ Επιπλέον, η ήττα και οι επιπτώσεις της ολοκλήρωσαν τα φαινόμενα αποσάθρωσης, με αποτέλεσμα να θεωρείται εξαιρετικά δύσκολο να επαναληφθεί πλέον το εγχείρημα αυτό στις μετεμφυλιακές συνθήκες.¹⁴ Μόνο οι σκληρές οικονομικές συνθήκες της δεκαετίας του 1950, οι ισχυρές μνήμες από την πορεία των αριστερών μετώπων της προηγούμενης δεκαετίας αλλά και η άοκνη προσπάθεια ενός τμήματος του στελεχιακού δυναμικού της ΕΔΑ επέτρεψαν να τεθεί σε νέα βάση η επιδίωξη του παλλαϊκού μετώπου. Γιατί, στην πράξη, η ΕΔΑ ήταν ακριβώς το πολιτικό και οργανωτικό πρόταγμα που επιδίωκε να αναπαράγει, με προσαρμογές, την εαμική εμπειρία, τόσο σε επίπεδο πολιτικών προγραμμάτων, συνθηματολογίας και κοινωνικών αναφορών όσο και σε επίπεδο πολιτικών πρακτικών.

Η παρακαταθήκη για το εγχείρημα αυτό ήταν το μέτωπο της αποχής των εκλογών του 1946, που σήμανε μια άτυπη ανασύνθεση όλου του εύρους των δυνάμεων που μετείχαν στο ΕΑΜ, με συμμετοχή δηλαδή και των σοσιαλιστικών σχημάτων που είχαν αποστασιοποιηθεί μετά τα Δεκεμβριανά. Ωστόσο, η πρώτη απόπειρα με τη μορφή της Δημοκρατικής Παράταξης στα 1950 απέτυχε ακριβώς επειδή η σύνθεση που επιχειρήθηκε απέκλειε την συγκρότηση της συμμαχίας με το πολιτικό εύρος που είχε επί ΕΑΜ.

Αντιθέτως, στην περίπτωση της δημιουργίας της ΕΔΑ έγινε απόπειρα να αναπαραχθεί το φαινόμενο του ΕΑΜ με τον πλέον πιστό τρόπο. Στη βάση ενός προγράμματος που οριζόταν από τους άξονες δημοκρατία - ανεξαρτησία - ανασυγκρότηση - δουλειά - αμνηστία¹⁵ οι οποίοι αναπαρήγαγαν πιστά τους άξονες της πολιτικής του ΕΑΜ της μεταβαρκιζιανής περιόδου, τέθηκαν οι προϋποθέσεις για να συσπειρωθούν όσο το δυνατόν ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις.¹⁶

Ήταν ένα εγχείρημα εκ προοιμίου δύσκολο αφού έλειπε πλέον το ενοποιητικό στοιχείο της αντιστασιακής ιδεολογίας, αλλά κυρίως υπήρχε το προηγούμενο της εμπλοκής και της ήττας στον εμφύλιο και η αναγκαιότητα απόδοσης ευθυνών.¹⁷ Επιπλέον, είχε προχωρήσει η διαδικασία της ιδεολογικής «αποεαμοποίησης» του πληθυσμού ενώ η ανοδική φάση του ελληνικού καπιταλισμού την περίοδο εκείνη καθιστούσε δυνατή την ανασυγκρότηση των κοινωνικών συμμαχιών της αστικής τάξης, ιδίως με άξονα τη μικροαστική τάξη.

Για το λόγο αυτό, η ΕΔΑ είχε εξ αντικειμένου δυσκολίες στην απήχησή της στις μικροαστικές δυνάμεις της χώρας, τις οποίες απορροφούσε πλέον το Κέντρο, ιδίως με την αριστερή του εκδοχή της ΕΠΕΚ¹⁸, ενώ τα αγροτικά στρώματα, στις ασφυκτικές συνθήκες της ελληνικής υπαίθρου, διέρρεαν προς άλλους πολιτικούς σχηματισμούς. Να σημειωθεί ότι στις εκλογές του 1946 ειδικά στους αγροτικούς χώρους, ιδίως της Νέας Ελλάδας, το ΕΑΜ είχε πετύχει και τα υψηλότερα ποσοστά αποχής, επιβεβαιώνοντας τη σημαντική του απήχηση. Ωστόσο, στα 1950 μόνο το τμήμα εκείνο των αγροτών που κατέφυγε στις πόλεις, διατήρησε τη σχέση εκπροσώπησης με την αριστερά, όπως αποδεικνύει η άνοδος της απήχησης της στα αστικά κέντρα ακόμη και σε σχέση με τις εκλογές του 1946.¹⁹

Με αυτή την έννοια, παρά τις όποιες προσπάθειες, η ΕΔΑ δεν θα καταφέρει να υπερβεί το χαρακτήρα ενός κόμματος της οργανωμένης εργατικής τάξης.²⁰ Με βάση τα στοιχεία από τις εκλογικές αναμετρήσεις και τη γεωγραφική κατανομή των ψήφων της, ήταν ένας σχηματισμός κατεξοχήν του τύπου των εργατικών πολιτικών εκπροσωπήσεων.²¹ Αλλά και σε επίπεδο οργανωμένων μελών τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν ότι τόσο στο Α΄ Συνέδριο του 1959 όσο και σε εκείνο του 1962, η πολιτική επιρροή της ΕΔΑ αφορούσε τις εργατικές περιοχές των μεγάλων πόλεων. Στο Α΄ Συνέδριο της μόνο το 14,65% είναι αγρότες, αντίστοιχο ποσοστό είχαν οι επαγγελματιοβιοτέχνες και οι διανοούμενοι ενώ περίπου οι μισοί αντιπρόσωποι ανήκουν στα εργατικά προέλευσης στρώματα.²² Μάλιστα, στο Συνέδριο του 1962 ενισχύεται ακόμη περισσότερο η εργατική φυσιογνωμία του κόμματος,²³ αν και εδώ υπάρχει ραγδαία αύξηση των διανοουμένων και των επιστημόνων.²⁴

Σε σχέση με την ευρεία εκπροσώπηση των μικροαστικών δυνάμεων της εποχής του ΕΑΜ, μόνο σε ορισμένα τμήματα της τάξης αυτής θα μπορούσε να υπάρχει σημαντική εκπροσώπηση, ιδίως όσον αφορά το δημοσιο-υπαλληλικό κόσμο. Πολύ μεγαλύτερο ήταν το πρόβλημα της οργάνωσης της νεολαίας,²⁵ όπου δύναμι των συνθηκών της μετεμφυλιακής περιόδου, η ΕΔΑ την πρώτη περίοδο δεν κατορθώνει να αποκτήσει ουσιαστικές προσβάσεις στην κοινωνική αυτή κατηγορία.²⁶

Δεν είναι τυχαίο ότι στα 1959, στο Συνέδριο της ΕΔΑ, οι φοιτητές-σπουδαστές-νέοι δεν ξεπερνούν το 3% του συνόλου, ενώ ακόμη και στα 1963 τα μέλη της νεολαίας της ΕΔΑ δεν ξεπερνούσαν τα 5.000.²⁷ Μόνο όταν έγινε η ανασυγκρότησή της με τη Δημοκρατική Κίνηση Νέων Γρηγόρη Παπαδάκης

και αφού έχει μεσολαβήσει ο αναβρασμός με τις κινητοποιήσεις για την Κύπρο και τα φοιτητικά, επιτυγχάνεται μια ραγδαία αύξηση των προσβάσεων της ΕΔΑ σε επίπεδο νεολαίας. Στην πραγματικότητα, πριν τη συγκρότηση των Λαμπράκηδων η νεολαία της ΕΔΑ αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από σπουδαστές. Αλλά και οι Λαμπράκηδες δεν μπορούν να χαρακτηριστούν νεολαία της ΕΔΑ με την αυστηρή έννοια του όρου, δεδομένου ότι αν και η ηγεσία προέρχεται από την ΕΔΑ, η βάση των Λαμπράκηδων είναι σχετικά αυτόνομη και οφειλόταν ως επί το πλείστον στην πρόσβαση των Λαμπράκηδων σε πολιτιστικούς χώρους, λέσχες, σωματεία κλπ.

Πέρα, όμως, από την κοινωνική της απήχηση, η ΕΔΑ δεν πέτυχε να εξασφαλίσει το επίπεδο πολιτικών σχέσεων του ΕΑΜ, που ωστόσο και εκείνες ήταν ασταθείς. Στην πραγματικότητα, ιδίως στην πρώτη φάση της, η ΕΔΑ, και παρά τις αξιολογικές προσωπικότητες στα επιτελικά της όργανα, σε επίπεδο βάσης αποτελούνταν κυρίως από κομμουνιστές, και μάλιστα σε σημείο ώστε να προσιδιάζει περισσότερο στο μαζικό ΚΚΕ της μετακατοχικής περιόδου.²⁸

Στην εξέλιξη αυτή, εκτός από τις εξωγενείς συνθήκες, ευθύνες είχαν και τα μικρά σοσιαλιστικά κόμματα τύπου ΣΚΕ-ΕΛΔ, που επιδίωξαν να αξιοποιήσουν την κρίση της εαμικής αριστεράς και να υλοποιήσουν το όνειρο της συγκρότησης ενός μαζικού διακριτού πολιτικού πόλου στο εσωτερικό του εργατικού κινήματος, προσπάθεια που έγινε άλλωστε και την περίοδο 1945-1946 χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία.

Μάλιστα, η Δημοκρατική Παράταξη στα 1950 απέτυχε ακριβώς επειδή επιδίωξε να λειτουργήσει ως το πρόπλασμα του σοσιαλιστικού αυτού πόλου.²⁹ Γιαυτό, άλλωστε, απερίφθη η συμμετοχή του Ι. Πασαλίδη στον σχηματισμό ως αρχηγού κόμματος, αφού θεωρούνταν ότι το κόμμα του προωθούσε διαφορετική στρατηγική ανάλογη με εκείνη του ΕΑΜ. Συν τοις άλλοις, αν ο Πασαλίδης γινόταν δεκτός ως αρχηγός κόμματος, τότε έπρεπε η Δημοκρατική Παράταξη να συγκατανεύσει στο αίτημα για de facto αμνηστία των εξορίστων με την ένταξή τους στην παράταξη, αφού πολλά στελέχη του κόμματος του Πασαλίδη βρίσκονταν στη Μακρόνησο.³⁰

Δεδομένου ότι οι εκλογές απέδειξαν ότι το ΚΚΕ που υποστήριξε ορισμένους υποψηφίους της παράταξης, έλεγχε την πλειοψηφία της βάσης της, αλλά και με υπαρκτές τις ασύμπτωτες επιδιώξεις των συμμετεχόντων, επήλθε η διάλυση. Το ΣΚΕ-ΕΛΔ διαφοροποιήθηκε ενώ οι Κύρκος-Σοφινόπουλος δεν μπορούσαν πλέον να καθοδηγήσουν την πολυαρχική δεκαμελή κοινοβουλευτική ομάδα. Το ΚΚΕ μιλούσε για ηγέτες όπως ο Ι. Σοφινόπουλος που «λιποτακτούσαν» από το δημοκρατικό στρατόπεδο ενάντια στην θέληση των οπαδών τους.

Αντιθέτως, η ίδρυση στις αρχές του 1951 του Δημοκρατικού Συναγερμού με πρωτοβουλία του ΚΚΕ, βάσει του προηγούμενου των Δημοκρατικών Συλλόγων του 1945-46, λειτούργησε ως καταλύτης στη νέα απόπειρα να επανασυγκροτηθεί μια ευρεία συμμαχία του τύπου του ΕΑΜ. Ωστόσο, η διερεύνηση του εδάφους στις 11 Ιουλίου 1951 με συμμετοχή όλου του μπλοκ της αποχής του 1946,³¹ δεν απέδω-

σε πολλά, παρά το γεγονός ότι κατέστη δυνατή μια αρχική συμφωνία,³² και ο νέος πρόεδρος της ΕΔΑ, ο σοσιαλιστής Ι. Πασαλίδης, κατέθεσε τον τίτλο της παράταξης στο πρωτοδικείο στις 8 Αυγούστου 1951. Το ΣΚΕ-ΕΛΔ αποστασιοποιήθηκε, διεκδικώντας ανεπιτυχώς ξεχωριστή συνεργασία με τον Πλαστήρα. Η όποια απόπειρα να επανακάμψει το ΣΚΕ-ΕΛΔ, προσέκρουσε στην άρνηση του Σβώλου να συμβιώσει με τους κομμουνιστές.³³ Κυρίαρχο πρόβλημα ήταν η απαίτηση του ΚΚΕ να συμπεριληφθούν στα ψηφοδέλτια εξορίστοι και φυλακισμένοι. Ούτε η συμβιβαστική λύση της υποψηφιότητας εκτοπισμένων προσωπικοτήτων όπως ο Σ. Σαράφης, ο Μαν. Χατζημιχάλης, ο Α. Γαβριηλίδης, ο Η. Ηλιού, ο Γ. Ιμβριώτης, ο Μαν. Γλέζος κ.ά.,³⁴ διέσωσε από το ναυάγιο τις σχέσεις της ΕΔΑ με το ΣΚΕ-ΕΛΔ.

Μάλιστα η αποχώρηση του ΣΚΕ-ΕΛΔ συνοδεύτηκε από κατηγορίες για «αρριβίστες» και «χαφιέδες» προς τους υποστηρικτές του ΚΚΕ.³⁵ Στις εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951 το ΣΚΕ-ΕΛΔ που κατέβηκε αυτόνομο, δεδομένου ότι ο Πλαστήρας δεν δέχθηκε τους Σβώλο-Τσιριμώκο στο κόμμα του, απέτυχε πλήρως αποσπώντας ένα ποσοστό της τάξης του 0.23%. Ωστόσο, παρότι η ΕΔΑ εξασφάλισε το 10.57% και 10 έδρες, έχασε έναν ακόμη βουλευτή που θα εξασφάλιζε πιθανόν αν προστίθεντο και οι 1200 ψήφοι που πήρε το ΣΚΕ-ΕΛΔ στην Αθήνα.³⁶

Και ενώ το εύρος της συμμαχίας συρρικνώθηκε, η πολιτική του ΚΚΕ ολοκλήρωσε την αποδυνάμωση της ΕΔΑ ως ευρέος πολιτικού σχήματος. Η σύλληψη μελών του ΚΚΕ με τους ασυρμάτους καθώς και έντονες υπόνοιες ότι το ΚΚΕ υπέσκαπτε τις άλλες δυνάμεις, οδήγησαν και μια σειρά άλλα στελέχη σε αποχώρηση. Το πρόβλημα αυτό επιδεινώθηκε από τη στιγμή που το ΚΚΕ ζήτησε να ενταχθεί στα ψηφοδέλτια ο Μπελογιάννης που είχε συλληφθεί στις 20 Δεκεμβρίου 1950 ως αρχηγός του παράνομου μηχανισμού του ΚΚΕ και εκκρεμούσε εναντίον του καταδικαστική απόφαση.³⁷ Έτσι, σταδιακά αποχώρησαν από την ΕΔΑ οι Αριστεροί Φιλελεύθεροι, ο Μ. Κύρκος³⁸ και ο Αλκ. Λούλης και ακόμη και ο Στ. Ηλιόπουλος, ο στενός συνεργάτης του Ι. Πασαλίδη, καθιστώντας πλέον την ΕΔΑ όχι πολιτική συμμαχία αλλά σχηματισμό προσωπικοτήτων και κομμουνιστών. Παρόλα αυτά, όπως ανέφερε αργότερα και ο Μ. Γλέζος, η εικόνα του συνασπισμού διατηρήθηκε και μάλιστα ακόμη και ο Τολιάτι του εκμυστηρεύθηκε ότι θεωρούσε την ΕΔΑ ως πρότυπο για την δημιουργία ενός μεγάλου κόμματος της αριστεράς στην Ιταλία, πιθανόν μέσω της συγχώνευσης του ΚΚΙ με το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα.³⁹

Οι μεταβολές αυτές στην ΕΔΑ ήταν στενά συναρτημένες με τις αντιφάσεις της εν γένει πολιτικής του ΚΚΕ στην Ελλάδα, την προβολή των αντιθέσεων του στο εσωτερικό της ΕΔΑ, και την προσπάθεια ελέγχου της πολιτικής τακτικής της. Γιατί, αν και η ΕΔΑ ήταν σε μεγάλο βαθμό απόρροια της στρατηγικής επιδίωξης του ΚΚΕ στη μετεμφυλιακή περίοδο για τη διαμόρφωση ενός μετώπου της αριστεράς⁴⁰ με άξονα το προηγούμενο του ΕΑΜ,⁴¹ το ίδιο το ΚΚΕ δεν ήταν στην πραγματικότητα σε θέση να φέρει εις πέρας την επιδίωξη αυτή.

Να σημειωθεί ότι το βασικότερο πρόσκομμα στην νομιμοποίηση της ΕΔΑ ήταν οι σχέσεις με το ΚΚΕ. Το ΠΓ του ΚΚΕ αναγνώριζε ότι η ΕΔΑ κατασκευοφαντούνταν ως οργάνωση-φορέας του ΚΚΕ, και μάλιστα ότι κινδύνευε να τεθεί εκτός πολιτικής σκηνής. Για αυτό απέφευγε να αναφέρεται στα πολιτικά του κείμενα στην ΕΔΑ. Μάλιστα, όταν το κράτος έκλεισε τη Δημοκρατική, στις 15 Ιανουαρίου 1952, το ΠΓ σε απόφαση προσπάθησε να αποστασιοποιηθεί τελείως από την ΕΔΑ, αναφέροντας την ως ένα κόμμα σαν όλα τα άλλα με το οποίο απλώς ακολούθησε την ίδια πολιτική συνεργασιών που ακολούθησε με τον Πλαστήρα, και μάλιστα όπου χρειαζόταν στράφηκε και εναντίον του.⁴²

Έτσι, ενώ η 6η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ της 9ης Οκτωβρίου του 1949, πέρα από την ανακοίνωση για την παύση του ένοπλου αγώνα, είχε θέσει ως βασικό στόχο της δημιουργίας «ενός πλατιού δημοκρατικού συνασπισμού» που θα ένωνε όλο τον εαμικό κόσμο στη βάση ενός minimum προγράμματος δημοκρατικοποίησης της χώρας, το «νέο ΕΑΜ» όπως το ονόμαζε,⁴³ στην πραγματικότητα ελάχιστα ήταν σε θέση να τηρήσει τους όρους πολιτικής συνεργασίας που είχαν αποδώσει με το ΕΑΜ επί κατοχής.

Πρέπει να επισημανθεί ότι οι αντιφάσεις αυτές στην πολιτική του ΚΚΕ οφείλονταν και στο γεγονός ότι μετά τον εμφύλιο το ΚΚΕ ήταν πλέον υποχρεωμένο να εγγραφεί απόλυτα στις αντιθέσεις και τις απαιτήσεις των κοινωνικών σχηματισμών των ανατολικών χωρών σε σχέση με το διεθνή περιγύρο τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΚΚΕ εμπλεκόταν ακόμη και στις αντιθέσεις στο ΚΚΣΕ: επικροτούσε, για παράδειγμα, τις εκθέσεις των Μαλένκοφ και Σαμπούρωφ στο 19ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ, υποστήριζε το νέο καταστατικό του κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης και τις οικονομικές επιλογές του Σταλιν.⁴⁴

Αν και οι αρχικές διακηρύξεις δεν εξαιρούσαν από το «νέο ΕΑΜ» κανέναν, η ανανέωση της σχέσης αυτής είχε εις βάρος της την ήττα στον εμφύλιο πόλεμο, τις κατηγορίες για υποκατάσταση των συμμάχων του ΚΚΕ στις κρίσιμες αποφάσεις, τη διάρρηξη των σχέσεών του με ένα μεγάλο τμήμα των μαζικών επιρροών του με αφετηρία την απομαζικοποίηση του 1945, αλλά και την απόπειρα του Ζαχαριάδη να δαιωνίσει με κάθε τρόπο την ηγεμονία του ΚΚΕ στους κόλπους της νέας συμμαχίας.

Αλλά και η ίδια η μετεμφυλιακή κρίση στο εσωτερικό του ΚΚΕ ήταν ακυρωτική στην επιδίωξη διεύρυνσης των κοινωνικών και πολιτικών αναφορών της ΕΔΑ. Δεν είναι τυχαίο ότι η διαφορετική πολιτική του Ζαχαριάδη σε σχέση με τον επικεφαλής του ίδιου του παράνομου μηχανισμού του ΚΚΕ στην Ελλάδα Ν. Πλουμπίδη, οδήγησε στην πολιτική εξόντωση του τελευταίου από το Ζαχαριάδη, δεδομένου ότι οι διαφορές του Πλουμπίδη στη σκληρή γραμμή εναντίον των Σβώλου και Σοφιανόπουλου στις εκλογές του Μαρτίου του 1950, η υποστήριξη του στους Χατζημανώλη και Κύρκο, προκειμένου να μην ολοκληρωθεί η ρήξη μαζί τους στις εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951 και η προσπάθεια του να περιστείλει την απαιτητική επιδίωξη του ΚΚΕ να ενταχθούν στα ψηφοδέλτια της ΕΔΑ οι φυλακισμένοι του ΚΚΕ,⁴⁵

θεωρήθηκαν από το γραμματέα του ΚΚΕ ως προσπάθειες του Πλουμπίδη «να σκαρώσει μεγάλο αντικουκούδικο αντιστερό κόμμα».⁴⁶

Επιπλέον, οι αντιθέσεις μέσα στο ΚΚΕ της μετεμφυλιακής περιόδου για ζητήματα γενικότερης στρατηγικής (υποθέσεις Παρτσαλίδη, Καραγιώργη, Βαφειάδη, Σιάντου, κλπ καθώς και η κρίση μετά το θάνατο του Στάλιν), όπως ήταν φυσικό επηρέασαν την ευστάθεια της ΕΔΑ.⁴⁷ Να σημειωθεί ότι επρόκειτο για μια περίοδο που ο Ζαχαριάδης αντιδρούσε υπερβαίνοντας ακόμη και τα εσκαμμένα μιας σταλινικής πρακτικής όσον αφορά την αντιμετώπιση των εσωκομματικών προβλημάτων και την αμφισβήτηση της στρατηγικής του που οδήγησε στον εμφύλιο πόλεμο και την ήττα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα όποια προβλήματα που αφορούσαν τις σχέσεις των δυνάμεων που αποτελούσαν την ΕΔΑ, το ΚΚΕ ανακάλυπτε «τιτικούς πράκτορες» στους κόλπους της και αντιμετώπιζε σε μεγάλο βαθμό τα προβλήματα αυτά ως σοβαρές ταλαντεύσεις «υπόπτων» που παρείσφρουαν στα ψηφοδέλτια της ΕΔΑ.⁴⁸

Επιπλέον, στους ίδιους τους μηχανισμούς του ΚΚΕ στην Ελλάδα υπήρχε μια γενική σύγχυση σε σχέση με τους πολιτικούς ρόλους, μια διαρκής δυσπιστία αναφορικά με διεισδύσεις της Ασφάλειας σε αυτούς, ενώ το κλιμάκιο Πλουμπίδη ήταν σε σιωπηλή αντιπαράθεση⁴⁹ με το τμήμα του μηχανισμού που έπαιρνε οδηγίες αποκλειστικά από τον Ζαχαριάδη. Η σύγχυση αυτή είχε ως αποτέλεσμα να εξαπολύονται ανυπόστατες κατηγορίες για στελέχη της ΕΔΑ, από το ένα καθοδηγητικό κέντρο και να ανακαλούνται από το άλλο.⁵⁰ Να σημειωθεί ότι το πρόβλημα εντόπισε πρώτος ο Κ. Καραγιώργης όταν υπογράμμισε ότι το κόμμα ήταν κυρίως αυτό που βρισκόταν μετά το 1949 στην Ελλάδα, στάση για την οποία θεωρήθηκε από το Ζαχαριάδη διασπαστής.⁵¹

Βεβαίως, όλα αυτά ήταν συμπτώματα της κρίσης στρατηγικής που ταλάνιζε το μετεμφυλιακό ΚΚΕ. Πρώτον γιατί ήταν πρακτικά αδύνατο να ισχύουν τη δεκαετία του 1950 οι αναλύσεις για την ανάπτυξη του κινήματος της δεκαετίας του 1940,⁵² ενώ σε δεύτερο επίπεδο, η πολιτική του μαζικού μετώπου δεν μπορούσε να συμβιώνει με την πολιτική του όπλου «παρά πόδα».⁵³ Έτσι, συνέβαινε το παράδοξο, εκ παραλλήλου με τη διεκδίκηση του εκδημοκρατισμού της χώρας, να διατηρούνται και τα μικρά εναπομείναντα ένοπλα παρτιζανικά τμήματα του ΔΣΕ ως μέσο πίεσης. Ακόμη περισσότερο, στις αποφάσεις της 7ης Ολομέλειας του ΚΚΕ, το Μάιο του 1950, αναφερόταν ότι οι ανταρτομάδες θα έπαιζαν αποφασιστικό ρόλο στην αναδιοργάνωση των λαϊκών δυνάμεων!⁵⁴

Με την έννοια αυτή, συνυπήρχαν η στρατηγική του δημοκρατικού μετώπου εναντίον της αμερικανοκρατίας με τις αποφάσεις της 3ης Συνδιάσκεψης, τον Οκτώβριο του 1950, και της 4ης Ολομέλειας του Δεκεμβρίου του 1953, που υποστήριζαν ότι η στρατηγική του κόμματος αφορούσε στη σοσιαλιστική επανάσταση.⁵⁵ Ειδικά η 2η Ολομέλεια του Οκτωβρίου του 1951 ζητούσε στέρεες παράνομες οργανώσεις στην Ελλάδα, την ίδια στιγμή που ήταν προφανές ότι κάτι τέτοιο ωθούσε τους όποιους συμμάχους εκτός ΕΔΑ

και την ενέπλεκε στο κυνήγι των κομμουνιστικών συνομοσιών.⁵⁶

Είναι επιπλέον χαρακτηριστικό ότι ενώ στο πρόγραμμα του ΚΚΕ που είχε εκπονηθεί στα 1945 αποφεύγονταν αναφορές σε έννοιες όπως κομμουνισμός, δικτατορία του προλεταριάτου, κλπ. για να μην στενέψει το μέτωπο των δυνάμεων που αποτελούσαν το ΕΑΜ, τα μετεμφυλιακά προγράμματα του ΚΚΕ δεν φείδονταν να μιλούν για τέτοιες μορφές κοινωνικής μετεξέλιξης. Στην δευτερολογία του ο Ζαχαριάδης στην 7η Ολομέλεια του ΚΚΕ στα 1950 μιλούσε για μια άμεση σοσιαλιστική επανάσταση και επιβολή της δικτατορίας του προλεταριάτου σε σαφή αντιδιαστολή με τις διακηρύξεις της κατοχής που μιλούσαν για αστικοδημοκρατική εξέλιξη.⁵⁷

Το άμεσο αποτέλεσμα των αντιφάσεων αυτών ήταν η αδυναμία εξειδίκευσης της πολιτικής του ΚΚΕ σε επίπεδο τακτικής. Έτσι, για παράδειγμα, το Σχέδιο Προγράμματος του ΚΚΕ της 4ης Ολομέλειας του Δεκεμβρίου του 1953 συνέχεε τις φερόμενες ως επαναστατικές συνθήκες στην Ελλάδα με την πολιτική του ΚΚΕ περί συμμαχιών, γεγονός που στην πράξη καταργούσε κάθε δυνατότητα πολιτικών συνεργασιών. Σύμφωνα, μάλιστα, με τις αποφάσεις του ΠΓ, η απομόνωση των ψευδοδημοκρατικών στοιχείων από τα φερόμενα δημοκρατικά κόμματα, θα επέτρεπε να προετοιμαστεί η συγκέντρωση της πλειοψηφίας του λαού για την τελική «απελευθέρωση»!

Η αντιφατική αυτή πολιτική εγκαταλείφθηκε απόλυτα μόνο στα 1955 υπό το βάρος των αλλαγών μετά το θάνατο του Στάλιν, αλλά και συνεπεία του γεγονότος ότι η ΕΔΑ είχε απομείνει μόνο με προσωπικότητες και κινδύνευε άμεσα η συνοχή της. Η προεργασία είχε γίνει όμως από την προηγούμενη χρονιά, όταν σύμφωνα με απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ στις 22 Νοεμβρίου 1954, το ΚΚΕ απέσυρε το πολιτικό του πρόγραμμα (Σχέδιο) που αφορούσε στο σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της χώρας, καθώς εκτιμήθηκε ότι αυτό μπορούσε να σταθεί εμπόδιο στη συσπείρωση των πατριωτικών-δημοκρατικών δυνάμεων, και ανέθετε στο ΠΓ να επεξεργαστεί το πρόγραμμα της δημοκρατικής Αλλαγής.⁵⁸

Στην 5η Ολομέλεια του ΚΚΕ, το Δεκέμβριο του 1955, γίνεται και η πρώτη επίσημη αναφορά στον όρο «αλλαγή» και συγκροτείται το περιεχόμενο του.⁵⁹ Επιπλέον, η 5η Ολομέλεια υποσχόταν ότι δεν θα έθετε κανένα όρο στην συγκρότηση του μετώπου ενάντια στο Συναγερμό του Παπάγου. Το ΚΚΕ έθετε ως κυρίαρχο στόχο του την ένωση και πάλη του λαού για άμεσες εκλογές με αναλογική ως το πρώτο βήμα για την αλλαγή. Το δεύτερο ήταν η κοινή συστράτευση για να φύγει ο Παπάγος από την εξουσία.⁶⁰

Η τροποποίηση της πολιτικής του ΚΚΕ με την άρση της στρατηγικής της επαναστατικής κατάστασης βελτίωσε αισθητά την πολιτική εικόνα της ΕΔΑ, επέτρεψε μια περιορισμένη συνεργασία με το Κέντρο (δημοτικές εκλογές του 1954, εκλογές για τα Νομαρχιακά Συμβούλια τον Οκτώβριο του 1955, Δημοκρατική Ένωση το 1956) και οδήγησε στη μεγάλη επιτυχία των εκλογών του 1958. Την πολιτική αυτή επιβεβαίωσε η 6η Πλατιά Ολομέλεια του ΚΚΕ τον Μάρτιο

του 1956 που απέπεμψε το Ζαχαριάδη. Να σημειωθεί ότι η προγραμματική διακήρυξη του ΚΚΕ προς τον ελληνικό λαό της 7ης Ολομέλειας, το Φεβρουάριο του 1957, σημείωνε ότι η προγενέστερη πολιτική του κόμματος διασπούσε τη πραγματική εργατο-αγροτική συμμαχία στην οποία στόχευε το ΚΚΕ και εμπόδιζε την ανάπτυξη της.⁶¹ Την ευέλικτη αυτή στρατηγική των «σταδίων», στο πρώτο εκ των οποίων δεσπόζει η «δημοκρατική αλλαγή», θα υιοθετήσει η ΕΔΑ στην Α΄ Πανελλαδική της Συνδιάσκεψη το 1956 και θα αποτελέσει πλέον τον προσδιοριστικό πολιτικό της στόχο, γεγονός που θα καθορίσει και την πολιτική και οργανωτική ανάπτυξη της.⁶²

Ένα ακόμη σημείο ιστορικής επαφής μεταξύ της ΕΔΑ και του ΕΑΜ ήταν το ζήτημα των πολιτικών συνεργασιών. Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης, παρά τις όποιες αντιφάσεις, προσπαθούσε να τηρήσει στα 1950 την πολιτική που είχε σχεδιάσει από την περίοδο του μεταπολεμικού ΕΑΜ (1945-1946), όπου δεν φειδόταν να απευθύνει εκκλήσεις στον Θ. Σοφούλη για μια προγραμματική συμφωνία με το Κέντρο. Μάλιστα λίγο πριν τις εκλογές του 1946 ο Ζαχαριάδης είχε προτείνει κοινή κάθοδο στο Σοφούλη με σχέδιο κατανομής των εκλεγμένων αντιπροσώπων στις δύο δυνάμεις.

Η προϋπόθεση, όμως, που το ΚΚΕ και η ΕΔΑ έθεταν στα 1950, δηλαδή της κοινής εκλογικής καθόδου ως εγγύησης για να τηρηθούν τα συμφωνηθέντα ενός *minimum* προγράμματος,⁶³ δεν είχε, όπως και στα 1946, κανένα αποτέλεσμα. Για μια φορά ακόμη απουσίαζε μια εναλλακτική στρατηγική υλοποίησης της σύγκλισης αυτής, αφού το ΚΚΕ, την ίδια μάλιστα στιγμή που κατηγορούσε το γηραιό πολιτικό για εμπαιγμό του ελληνικού λαού στο θέμα της αμνηστίας, του ζητούσε συνεργασία.⁶⁴

Να σημειωθεί ότι, παρά τις παλινωδίες, ο Ζαχαριάδης επέμεινε στην τακτική αυτή. Ακόμη και το περιώνυμο σύνθημα «τι Πλαστήρας, τι Παπάγος», ο Ζαχαριάδης δεν το υιοθέτησε ως στρατηγικό στόχο του ΚΚΕ σε σχέση με τις πολιτικές συνεργασιών, αλλά ως προϊόν της παντελούς απροθυμίας του Πλαστήρα να συναινέσει σε μια άτυπη έστω σύγκλιση.⁶⁵

Βεβαίως, το πρόβλημα με την ΕΠΕΚ δεν ήταν μόνο θέμα του ΚΚΕ αλλά συνολικότερα της ελληνικής αριστεράς, δεδομένου ότι το κόμμα του Ν. Πλαστήρα σε επίπεδο τουλάχιστον διακηρύξεων τοποθετούνταν στη χορεία των δυνάμεων εκείνων που επιδίωκαν την περιστολή των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου⁶⁶, την οικονομική ανασύνταξη προς όφελος των καθημαγμένων λαϊκών στρωμάτων⁶⁷ και διεκδικούσαν πρόγραμμα εκδημοκρατισμού της χώρας. Από την άποψη αυτή ήταν προφανές ότι δημιουργούσε προσδοκίες που η κυβερνητική του πολιτική αδυνατούσε να εκπληρώσει. Στο ίδιο, μάλιστα, το πολιτικό της πρόγραμμα στα 1953 η ΕΠΕΚ ενσωματώνει, σε εντυπωσιακό βαθμό, την ορολογία (σε καθαρεύουσα όμως) των κειμένων του ΕΑΜ (π.χ. πλουτοκρατική ολιγαρχία, κυβέρνηση του λαού, εθνικοποιήσεις βιομηχανιών και επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας, εργατική συμμετοχή, κοινωνική αλληλεγγύη κλπ.).⁶⁸

Σε μεγάλο βαθμό η ΕΠΕΚ φάνταζε ως το αντίπαλο δέος

της ΕΔΑ στους κόλπους του λαϊκού κινήματος,⁶⁹ ο παράγοντας περιστολής της απήχησης που είχε η αριστερά στις μάζες, χωρίς όμως να διανοίγεται και η δυνατότητα συνεργασίας, γεγονός που γεννούσε ευνόητη δυσπιστία για το ρόλο της ΕΠΕΚ. Γιατί το επιχείρημα ότι το ΚΚΕ ήταν το μοναδικό εμπόδιο δεν ήταν πάντα πειστικό, στο μέτρο που η κοινωνική πολιτική της ΕΠΕΚ ήταν ανύπαρκτη, ενώ ο Πλαστήρας αντιδρούσε αρχικά ακόμη και στη συμμαχία με μετριοπαθείς του τύπου του Σβώλου και του Τσιριμώκου.⁷⁰ Να σημειωθεί ότι η πορεία του ενός πολιτικού χώρου καθορίζει αυτή του άλλου. Όταν η ΕΠΕΚ αποτυγχάνει στα 1952 η ΕΔΑ αποκτά προνομιακό ρόλο στους κόλπους του αριστερού κινήματος, ενώ όταν η Ένωση Κέντρου τη δεκαετία του 1960 αρχίζει να αξιοποιεί τη δυνατότητα να εκφράζει και τις αριστερές δυνάμεις, η ΕΔΑ υποχωρεί.

Όσο και αν η ΕΔΑ επιχείρησε να αξιοποιήσει αυτή τη προγραμματική συγγένεια –η ΕΠΕΚ μάλιστα αναπαρήγαγε σε επίπεδο διακηρύξεων το πρόγραμμα του ΕΑΜ επί κατοχής– προσέκρουσε, όπως και τότε, στο γεγονός ότι το μεγαλύτερο τμήμα των δυνάμεων που συνωθούνταν στην ΕΠΕΚ δεν υπερέβη τα αντικομμουνιστικά σύνδρομα τα οποία καθόρισαν την πολιτική του Κέντρου από την περίοδο του μεσοπολέμου μέχρι και την μεταπολίτευση.

Ειδικά, ως προς το θέμα της αμνηστίας ακόμη και η απεργία πείνας του Γλέζου κατέστησε δυνατή μόνο την προσωρινή απελευθέρωση τουλάχιστον των 7 εξόριστων βουλευτών της ΕΔΑ, και όχι μάλιστα του ίδιου του Γλέζου. Η εκτέλεση του Μπελογιάννη, το κλείσιμο της Δημοκρατικής, και η επιστροφή των Γαβριηλίδη⁷¹, Σαράφη, Ιμβριώτη κ.ά. στην εξορία επιβεβαίωσαν τους υπέρμαχους της ρήξης με το Κέντρο.⁷² Έτσι, ο Ι. Πασαλίδης, στις 4 Ιουνίου 1952, δεν μπορούσε παρά να διαχωρίσει τη θέση της ΕΔΑ από την κυβέρνηση και την πολιτική Πλαστήρα.⁷³ Να σημειωθεί ότι εκτός των άλλων η ΕΠΕΚ προκήρυξε εκλογές για τις 16 Νοεμβρίου 1952 μόνο και μόνο επειδή το απαίτησε η «εθνικόφρων πλειοψηφία», αν και στη Βουλή είχε αποτύχει να ανατρέψει την κυβέρνηση Πλαστήρα με πρόταση μομφής, αφού η ΕΔΑ προσέφερε την ανοχή της προς την κυβέρνηση.⁷⁴

Ακόμη και η πρόταση δημιουργίας πανδημοκρατικού μετώπου κατά του Παπάγου θα απορριφθεί από τον Πλαστήρα, παρά τα δυσοίωνα μηνύματα για το μέλλον της ΕΠΕΚ. Ο Πλαστήρας απέρριψε και αυτή την πρόταση του Πασαλίδη στις 23 Οκτωβρίου 1952, επιζητώντας χωρίς κανένα προαπαιτούμενο την απλή υποστήριξη. Στην ΕΔΑ άφηνε απλά τη δυνατότητα που έδινε ο εκλογικός νόμος στον εκλογέα να προσθέτει τους δικούς του υποψηφίους στα ψηφοδέλτια του Πλαστήρα.⁷⁵ Είναι πάντως χαρακτηριστικό ότι εκείνη που κατά κύριο λόγο αντιμετώπισε την απόρριψη του εκλογικού σώματος για τη στάση του ήταν η ίδια η ΕΠΕΚ, αφού η απόσυρση της ΕΔΑ στις μονοεδρικές δεν απέφερε τίποτα, ενώ σε αρκετές από τις περιφέρειες που έγιναν επαναληπτικές εκλογές την επόμενη χρονιά η ΕΔΑ υπερίσχυσε των υποψηφίων της ΕΠΕΚ⁷⁶ (Θεσσαλονίκη, Πειραιά, Καρδίτσα).

Να σημειωθεί ότι στην ΕΔΑ επικράτησε η άποψη ότι ήταν απολύτως πιθανή η εκλογή σημαντικού αριθμού βουλευτών της⁷⁷ που θα έπαιζαν ρυθμιστικό ρόλο σε μια βουλή απόλυτης ισοψηφίας ΕΠΕΚ-Συναγερμού.⁷⁸ Επιπλέον, η ΕΔΑ προσπάθησε εναλλακτικά να εξασφαλίσει συνεργασίες με δυνάμεις της ΕΠΕΚ ώστε, στις περιοχές που είχε ισχυρή παρουσία, να αποτελέσει αυτή το βασικό αντισυναγερμικό μέτωπο.⁷⁹ Πάντως, το γεγονός ότι η ΕΔΑ έθεσε όρους και τελικά κατήλθε με δικούς της υποψηφίους ακόμα και σε περιοχές που δεν είχε καμία δυνατότητα ουσιαστικής πολιτικής καταγραφής, καταγγέλθηκε αργότερα από την 6η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, τον Μάρτιο του 1956 ως μια μορφή εκδήλωσης της τυχοδιωκτικής πολιτικής Ζαχαριάδη.⁸⁰

Πάντως, την όποια σύγκλιση καθιστούσε ανέφικτη και η γενικότερη αστάθεια της περιόδου μέχρι τα 1953, με τη συνεχή αναδιάταξη συμμαχιών των αστικών κομμάτων και τη μετακίνηση του πολιτικού τους προσωπικού από τον ένα χώρο στον άλλο. Στις 14 Ιουλίου 1951 ο Εμ. Τσουδερός αποχώρησε με 16 βουλευτές από την ΕΠΕΚ (Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα), από τους οποίους 5 επανέκαμψαν στον Πλαστήρα. Η ιδιότυπη αυτή κινητικότητα πολιτευτών συνεχίστηκε και στις εκλογές του 1952 όπου ο Γ. Παπανδρέου, αρκετά στελέχη του κόμματος των Αγροτικών του Α. Μπαλτατζή και 40 κεντρώοι πολιτευτές με επικεφαλής τον Εμ. Τσουδερό συντάχθηκαν με τον Παπάγο. Ο Βενιζέλος συμμάχησε εκ νέου με την ΕΠΕΚ, καλλιεργώντας τη λογική ότι η ΕΠΕΚ θα συγχωνευόταν με το κόμμα των Φιλελευθέρων.⁸¹

Δεν υπάρχει επίσης αμφιβολία ότι ο καθοριστικός παράγοντας όλων των εξελίξεων ήταν οι ίδιες οι οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν την περίοδο συγκρότησης της ΕΔΑ. Η μεγάλη οικονομική εξαθλίωση σε όλη τη δεκαετία του 1950 έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη προσχώρηση των μαζών στην ΕΔΑ αλλά σε μεγάλο βαθμό καθόρισε τα όρια των εκάστοτε πολιτικών συμμαχιών. Γιατί δεν ήταν η απροθυμία της ΕΔΑ να συνεργαστεί με τον Πλαστήρα ο παράγοντας που έφερε τον Παπάγο στην εξουσία αλλά η αδυναμία της ίδιας της ΕΠΕΚ να εγγυηθεί όσα υποσχέθηκε στο πολιτικό της πρόγραμμα.

Σε μια Ελλάδα όπου οι εισοδηματικές ανισότητες οξύνονταν ακόμη περισσότερο⁸² και στην ουσία η ΕΔΑ αποτελούσε την κοινωνική έκφραση του εξαθλιωμένου τμήματος του πληθυσμού, αυτός ήταν ο κατεξοχήν παράγοντας που περιόρισε τις στρατηγικές σύγκλισης με το Κέντρο. Να σημειωθεί ότι επρόκειτο για μια περίοδο κατά την οποία ο αριθμός των απόρων ξεπερνούσε το 1/6 του ενεργού πληθυσμού,⁸³ το εισόδημα του 70% των οικογενειών επέτρεπε στοιχειώδη κάλυψη των οικονομικών τους αναγκών, ενώ η ανεργία και η υποαπασχόληση αφορούσε σχεδόν το 1/4 του πληθυσμού στις πόλεις Αντιστοίχως μόνο το 35% του αγροτικού πληθυσμού στα 1960 μπορούσε να ισοσκελίζει τα έσοδα με τα έξοδά του,⁸⁴ ενώ οι αγρότες με καθεστώς υποαπασχόλησης υπερέβαιναν τις 600.000. Να σημειωθεί ότι στα 1960 σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ η Ελλάδα έδειχνε το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας σε ολόκληρη την Ευρώπη. Δεν

είναι τυχαίο ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1960 ξεκινά ρεύμα μαζικής μετανάστευσης που κατά κύριο λόγο οφείλεται στην απουσία απασχόλησης.⁸⁵

Ειδικότερα, η διάλυση των συνδικαλιστικών και πολιτικών οργανώσεων της εργατικής τάξης καθιστούσε την ΕΔΑ το μόνο μέσο ανάκαμψης του εργατικού κινήματος, σε μια εποχή όπου το μέσο εργατικό εισόδημα (στα 1956) ήταν μικρότερο από το αντίστοιχο του 1938⁸⁶, οι μέσες ώρες εργασίας ξεπερνούσαν τις 50 ώρες την εβδομάδα ακόμη και τη δεκαετία του 1960, ενώ απουσιάζει σχεδόν παντελώς το κράτος πρόνοιας.

Οι συνθήκες κατοικίας ήταν άθλιες τόσο στην πόλη όσο και στην ύπαιθρο, χωρίς ηλεκτρικό ρεύμα για περισσότερες από τις μισές οικογένειες, ενώ η αναλογία τετραγωνικών και ατόμων που κατοικούν σε αυτά η χειρότερη στην Ευρώπη. Ένας εξαιρετικά υψηλός αριθμός κατοικιών αποτελούνταν μόνο από ένα δωμάτιο, ενώ όλη η περιφέρεια των Αθηνών ήταν στην πραγματικότητα μια παραγκούπολη. Να σημειωθεί ότι το 94% των κατοικιών στην πρωτεύουσα δεν είχαν μπάνιο και το 30% κουζίνα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα 1945 που δημιουργείται το μετακατοχικό ΕΑΜ το πραγματικό μέσο ημερομίσθιο βρίσκεται στο 45% του προπολεμικού, ενώ στα 1953 φτάνει στο 57% και μόνο στα 1960 επανέρχεται στα προπολεμικά επίπεδα.⁸⁷

Τα δεδομένα αυτά ήταν απαραίτητο να σταθμίσουν οι ηγεσίες της ΕΔΑ αναφορικά με το λεγόμενο, κατά τον Ηλιού, «σταυρικό της ζήτημα». Πράγματι, η ΕΔΑ καθίσταται βασικός συντελεστής της κοινωνικής άμυνας της εργατικής τάξης. Επιτυγχάνει την οργάνωση εκτεταμένων εργατικών και δημοκρατικών κινητοποιήσεων που τριπλασιάζονται από το δεύτερο μισό του 1950.⁸⁸ Μάλιστα, στην περίπτωση των αγώνων για τα φοιτητικά και το Κυπριακό, αυτές οι κινητοποιήσεις προσλαμβάνουν το χαρακτήρα κανονικής νεανικής έκρηξης, με χαρακτηριστικά συνολικής αντιπαράθεσης προς το κράτος της δεξιάς.⁸⁹

Είναι χαρακτηριστικό ότι η σταδιακή αυτή ανάπτυξη των κοινωνικών αγώνων θα βοηθήσουν την ΕΔΑ να ξεπεράσει σε μεγάλο βαθμό και το δικό της οργανωτικό πρόβλημα, το περίφημο χαλαρό «εδαϊτικό πνεύμα» και με ορόσημο την 1η Συνδιάσκεψη του Δημοκρατικού Συνδικαλιστικού Κινήματος, στις 12 Οκτωβρίου 1955, η ΕΔΑ θα διεκδικήσει πλέον μια συμπαγή κομματική μορφή. Την εξέλιξη της σε καθεαυτό συγκροτημένο κόμμα, ιδίως μετά την Α΄ Πανελλαδική Οργανωτική Συνδιάσκεψή της το 1964 θα σταματήσει το πραξικόπημα των Συνταγματαρχών.⁹⁰

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το Παλλαϊκό Μέτωπο ήταν η εφαρμογή της απόφασης της Κομμουνιστικής Διεθνούς στα 1934 να παραμεριστούν οι παραδοσιακές αντιθέσεις μεταξύ σοσιαλδημοκρατικών και κομμουνιστικών κομμάτων, Γ. Δημητρώφ, *Το Ενιαίας Τάξης Μέτωπο της Εργατικής Εισήγηση στο VII Συνέδριο της ΚΔ*, Ντοκουμέντα του Παγκόσμιου Προοδευτικού Κινήματος, Αθήνα 1976, σ. 48.
2. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ*, τομ. 5, Αθήνα 1981, σ. 50.

3. Αυτά εκλαμβάνονταν από το ίδιο το ΚΚΕ ως εκδηλώσεις «τροτσκισμού»: Θ. Χατζής, *Η Νικηφόρα Επανάσταση που Χάθηκε*, τομ. Β, Αθήνα 1978, σ. 51.
4. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι θεσμοί της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης και Δικαιοσύνης, Δ. Ζέπος, *Λαϊκή Δικαιοσύνη*, Αθήνα 1986, σ. 105
5. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τομ. 5, Αθήνα 1981, σ. 50. Βλ. και Α. Αυγουστίδης, «Το Εργατικό ΕΑΜ», στο Πρακτικά του Διεθνούς Ιστορικού Συνεδρίου, *Η Ελλάδα 1936-1944*, Αθήνα 1989, σ. 284.
6. Εθνική Αλληλεγγύη, *Μια Προσπάθεια Ένας Άθλος*, Αθήνα 1945, σ. 21.
7. Τα στοιχεία των Οργανωτικών και Πανελλαδικών Συνδιασκέψεων της ΕΠΟΝ, στο Π. Ανταίος, *Συμβολή στην Ιστορία της ΕΠΟΝ*, τομ. 2, Αθήνα 1979, σ. 267, 285 και 295.
8. Επρόκειτο κυρίως για τους Σβώλο, Τσιριμώκο και τους σοσιαλιστές του κόμματος ΕΛΔ (Στ. Σωμερίτης, Α. Μπεναρόγιας, Ν. Ασκούτσης, Ν. Καζαντζάκης κ.ά.): ΕΛΔ, *Η Γέννηση της ΕΛΔ*, Αθήνα 1943, *passim*, και Η. Τσιριμώκος, Άρθρα στη *Μάχη 5/9-19/12/1948 και Ακρόπολις 21/1-24/3/1973* και Γ. Δ. Σκουριώτης, *Τι είναι και τι θέλει το Σοσιαλιστικό Κόμμα ΕΛΔ*, Αθήνα 1946 *passim*.
9. Να σημειωθεί ότι αμέσως μετά τα Δεκεμβριανά, όταν χρειάστηκε το ΕΑΜ να διαμορφώσει ακραιφνείς πολιτικές στρατηγικές, το ΣΚΕ-ΕΛΔ εγκατέλειψε τη συμμαχία. ΕΛΔ, *Θέσεις για τα Δεκεμβριανά*, Αθήνα 1945, σ. 30-48.
10. Χ.Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα, η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης*, τομ. 1, Αθήνα χ.χ. σ. 146.
11. *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τευχ. 26-27, 1944, σ. 33.
12. *Αρχείο ΕΔΑ*, κουτί 670.2, υποαρχείο Ιππ. Φραγκόπουλου, Α. Σβώλος, *Διάγραμμα Εισήγησης-Απολογισμός*, 9 Ιουνίου 1951, ΑΣΚΙ.
13. Ακόμη και ο Η. Τσιριμώκος είχε βολιδοσκοπηθεί να συμμετάσχει στην κυβέρνηση του Δημοκρατικού Στρατού, Αρχείο ΚΚΕ, Ιωαννίδης, Βαφειάδης προς Αναστασιάδη 11 Δεκεμβρίου 1947, Αναστασιάδης προς Ιωαννίδης, 15 και 19 Δεκεμβρίου 1947, *Αυγή* 19/1/1980.
14. Να σημειωθεί ότι υπήρχαν σφοδρές αντιρρήσεις για την εφαρμογή του σχεδίου «Λίμνες» γι' αυτό άργησε να δημοσιευθεί η απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ: Θ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνα 1996, σ. 371.
15. *Αρχείο ΕΔΑ*, Καταστατικό 1952, κουτί 1, ΑΣΚΙ.
16. Το τμήμα του ΚΚΕ στην Ελλάδα (Ν. Πλουμπίδης) πρωτοστάτησε στην προσπάθεια να συσπειρώσει στην ΕΔΑ και τους πρώην συμμάχους σοσιαλιστές, *Αρχείο ΚΚΕ*, κουτί 158, Φ 7/45/126, Πλουμπίδης προς Ζαχαριάδη, 2 Μαΐου 1951, ΑΣΚΙ.
17. Μάλιστα για να αποφευχθεί μια περιχαράκωση στις δυνάμεις που πρόσκειντο στο ΚΚΕ, η ΔΕ της ΕΔΑ φάνηκε ιδιαίτερα διαλλακτική ακόμη και σε αιτήματα να μην προσεγγίσει η ΕΔΑ την ΕΣΣΔ: *Αρχείο ΚΚΕ*, κουτί 159, Φ 7/46/192, Κ. Βαβούδης προς ΠΓ του ΚΚΕ, 1 Αυγούστου 1951, ΑΣΚΙ.
18. Η ΕΠΕΚ στελεχώθηκε κατά κύριο λόγο από ανθρώπους που δεν είχαν καμία κυβερνητική ευθύνη κατά τη διάρκεια του εμφυλίου: Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τομ. Α, Αθήνα 1977, σ. 25-27.
19. Στις εκλογές της 3ης Μαρτίου 1950 η Δημοκρατική Παράταξη είχε μικρή σχετικά παρουσία σε περιοχές, όπως η Θεσσαλία και η Βόρεια Ελλάδα, όπου στα 1946 η αποχή είχε πολύ υψηλά ποσοστά. Η. Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα*, Αθήνα 1985, σ. 164 και 170-171.
20. Βλ. και Ι. Παπαθανασίου, «Όρια και Δυναμική της Ένταξης

- στην Προδικτατορική ΕΔΑ», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τευχ. 86, Αθήνα 1995, σ. 21-30.
21. Στο σύνολο των αστικών κέντρων η ΕΔΑ στις εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951 εξασφάλισε το 19,6% των ψήφων: Η. Νικολακόπουλος, *όπ.*, σ. 183.
  22. Σπ. Λιναρδάτος *όπ.*, τομ. Γ, Αθήνα 1978, σ. 502
  23. *Αρχείο ΕΔΑ*, κουτί 5, 2ο Συνέδριο (1962), Προετοιμασία, Καταστάσεις Αντιπροσώπων, ΑΣΚΙ.
  24. Ζ. Μευινιώ, *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα*, τομ. Α, Αθήνα 1966, σ. 202.
  25. Για τη νεολαία της ΕΔΑ: Ντ. Κουσίδου-Στ. Σταυρόπουλος, *Αριστερή Νεολαία Ελλάδος, 1950-1953*, Αθήνα 1993, *passim*.
  26. Στ. Καράς, «Γράμμα στην ΚΕ του ΚΚΕ, 25 Νοεμβρίου 1966», στο Π. Δημητρίου, *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, Αθήνα 1975, τομ. Α, σ. 441.
  27. Κ. Μαρτέν, *Λαμπράκηδες, Η Ιστορία μιας Γενιάς*, Αθήνα 1984, σ. 30.
  28. Αντιθέτως, οργανωμένες σοσιαλίζουσες ή δημοκρατικές δυνάμεις είτε δεν υπήρχαν, είτε δεν είχαν ιδιαίτερη μαζική απήχηση. Στ. Καράς, «Γράμμα στην ΚΕ του ΚΚΕ», *όπ.*, σ. 434.
  29. Αυτή ήταν και η εκτίμηση του ΚΚΕ, *Η 6η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, Απόφαση, Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ*, τομ. 7 1949-1955, Αθήνα 1995, σ. 17.
  30. Γ. Λεονταρίτης, *Από τον Εμφύλιο στην ΕΔΑ. Τα Άγνωστα Παρασκήνια (1946-1953)*, Αθήνα 2001, σ. 46-47 και 59-60.
  31. Ήταν το Σοσιαλιστικό Κόμμα του Πασαλίδη, η ΕΛΔ του Τσιριμώκου, οι Αριστεροί Φιλελεύθεροι με εκπρόσωπο τον Μ. Μάντακα, ο Δημοκρατικός Συναγερμός, το Δημοκρατικό Ριζοσπαστικό Κόμμα του Μ. Κύρκου και το κόμμα του Σοφιανόπουλου με εκπρόσωπο τον Γ. Παπαντωνίου.
  32. *Αρχείο Μ. Κύρκου*, ΔΡΚ, Πρόταση-Σχέδιο προγραμματικής Διακήρυξης, 1951 ΑΣΚΙ.
  33. Ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ, 2 Νοεμβρίου 1950: *Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ*, τομ. 7, *όπ.*, σ. 101.
  34. Στις εκλογές του 1951 οι 24 υποψήφιοι εξόριστοι και φυλακισμένοι της ΕΔΑ συγκέντρωσαν το 70% με 90% των ψήφων της παράταξης.
  35. Άρθρο του Η. Τσιριμώκου στη *Δημοκρατική*, 31 Αυγούστου 1951.
  36. Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 21 Σεπτεμβρίου 1951, *Επίσημα Κείμενα*, *όπ.*, σ. 178
  37. Από τους 93 συλληφθέντες οι πιο πολλοί ήταν μέλη και στελέχη οργανώσεων επιστημόνων και διανοουμένων και μερικοί δημόσιοι υπάλληλοι και καθηγητές: Τ. Βουρνά, *Ποιοι και Γιατί σκότωσαν το Νίκο Μπελογιάννη και τους συντρόφους του*, Αθήνα 1981, σ. 17.
  38. Στις 10 Αυγούστου 1952 με απόφαση της Ολομέλειας του ΔΡΚ του Κύρκου, το κόμμα αυτοδιαλύθηκε και προσχώρησε στην ΕΠΕΚ, *Αρχείο Μ. Κύρκου*, ΔΡΚ, Αποφάσεις, 10 Αυγούστου 1952, ΑΣΚΙ.
  39. Η συνάντηση του Γλέζου με τον Τολιάτι έγινε το 1957 όπου ο Γλέζος ήταν επικεφαλής αντιπροσωπείας του ΚΚΕ στη Μόσχα με την ευκαιρία των 40 χρόνων από την Οκτωβριανή Επανάσταση.
  40. Προκήρυξη του ΚΚΕ για την Πρωτομαγιά, *Νέος Κόσμος*, τευχ. 5, Μάιος 1951, σ.150.
  41. Ο πανδημοκρατικός συνασπισμός ήταν το νέο ΕΑΜ σύμφωνα με την απόφαση της 2ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ στις 16 Οκτωβρίου 1951, *Επίσημα Κείμενα*, τομ. 7, *όπ.*, σ. 195.
  42. Ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ, 21 Ιανουαρίου 1952, *Νέος Κόσμος*, τευχ. 2, Φλεβάρης 1952, σ. 10
  43. Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 26 Απριλίου 1950, *Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ*, τομ. 7, *όπ.* σ. 22.
  44. Απόφαση της 3ης Ολομέλειας του ΚΚΕ, 28 Νοεμβρίου 1952, *Επίσημα Κείμενα*, *όπ.* σ. 325. Να σημειωθεί ότι οι πρόσφυγες στις Ανατολικές Χώρες και μέλη του ΚΚΕ ήταν υποχρεωμένοι να επιδεικνύουν στις οργανώσεις που εντάσσονταν «μπολσεβίκικη πειθαρχία». βλ. Β. Μπαρτζιώτας, Εισήγηση στην 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, *όπ.*, σ. 531-532.
  45. *Αρχείο ΚΚΕ*, Ν. Πλουμπίδης και Ν. Βαβούδης προς ΠΓ, κουτί 159, φ7/46/231, 12 Αυγούστου 1951, ΑΣΚΙ.
  46. Απόφαση του ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ, για το Ν. Πλουμπίδη, 25 Ιουλίου 1952, *Επίσημα Κείμενα* του ΚΚΕ, *όπ.* σ. 282
  47. Ο Ζαχαριάδης επέμενε στις αναλύσεις του να μιλά για τιτοϊκούς πράκτορες: «Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ», *Δέκα Χρόνια Αγώνων*, εισήγηση Ζαχαριάδη, 1951, σ. 164.
  48. Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 5 Μαΐου 1952, *Επίσημα Κείμενα*, *όπ.*, σ. 246.
  49. *Αρχείο ΚΚΕ*, Μπελογιάννης προς Ζαχαριάδη, κουτί 159, φ. 7/45/40, 25 Ιουνίου 1950, ΑΣΚΙ.
  50. Στην ουσία υπήρχαν τρία «καθοδηγητικά κέντρα»: ο επίσημος μηχανισμός του Πλουμπίδη, ο μηχανισμός της ΕΠΟΝ με το Στ. Κασσιμάτη και τους Μακρονησιώτες και η κομματική καθοδήγηση των φυλακών Αβέρωφ. Βλ. και Στ. Κασσιμάτης, *Οι Παράνομοι*, Αθήνα 1997, σ. 259-260.
  51. Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 8 Ιουνίου 1950, *Νέος Κόσμος*, τευχ. 8, Αύγουστος 1950, σ.501.
  52. Αναφορές του τύπου ότι το παλλαϊκό μέτωπο της αριστεράς θα γίνει «πρώτα από τα κάτω», με ώθηση των μαζών, ήταν προφανώς ανεδαφικές: Ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ, 7 Μαρτίου 1951, *Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ*, τομ. 7, *όπ.*, σ. 133.
  53. Αυτή η κριτική στην ουσία οδήγησε στην απολάκτιση και τη φυσική εξόντωση τον Κ. Καραγιώργη: Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 8 Ιουνίου 1950, *Νέος Κόσμος*, τευχ. 8, Αύγουστος 1950, σ. 500.
  54. *Η 7η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, 14-18 Μαΐου 1950*, Απόφαση πάνω στην κατάσταση στην Ελλάδα, *όπ.*, σ. 39.
  55. Ο Ζαχαριάδης αρεσκόταν μάλιστα να αναφέρεται στους εξαιρετικά ευνοϊκούς όρους για το λαϊκό-επαναστατικό κίνημα, «Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ», *Δέκα Χρόνια Αγώνων*, εισήγηση Ζαχαριάδη, *όπ.*, σ. 164.
  56. Βλ. και Α. Μπριλάκης, *Το Ελληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα*, Αθήνα 1980, σ. 23.
  57. Ν. Ζαχαριάδης, *Τα Προβλήματα Καθοδήγησης του ΚΚΕ*, Αθήνα 1952, σ. 81-90 και Δ. Βλαντάς, *Τραγωδία του ΚΚΕ 1950-1967*, Αθήνα 1976, σ. 61 και 180.
  58. Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, περιοδικό *Νέος Κόσμος*, τευχ. 12, Δεκέμβρης 1954, σ. 14.
  59. Ο όρος αυτός βέβαια είχε χρησιμοποιηθεί αόριστα από το ΚΚΕ ήδη από το 1951 αλλά και από την ΕΠΕΚ στο δικό της πολιτικό πρόγραμμα του 1950: «Η 2η Ολομέλεια του ΚΚΕ, Οκτώβριος 1951» στο *ΚΚΕ 40 Χρόνια Αγώνες 1918-1958*, Αθήνα 1964, σ. 607.
  60. Ανακοίνωση της ΚΕ του ΚΚΕ, 26 Αυγούστου 1955 και 12 Σεπτεμβρίου 1955, *όπ.*, σ. 419-420, 421-423.
  61. Γράμμα της ΚΕ του ΚΚΕ στο Π. Δημητρίου, *όπ.*, τομ. Α, σ. 48-66.
  62. Το 8ο Συνέδριο του ΚΚΕ το 1961 θα επικυρώσει τη στρατηγική αυτή. Δεν είναι τυχαίο ότι οι αποφάσεις στηρίχθηκαν και σε εισηγήσεις στελεχών που είχαν απολακτιστεί από την ηγεσία Ζαχαριάδη, όπως ο Παρτσαλίδης ΚΚΕ, *Το 8ο Συνέδριο του ΚΚΕ*, 1961, Αθήνα.
  63. Ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ για τις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές, 7 Μαρτίου 1951, *Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ*, τομ. 7, *όπ.* σ. 133.

64. Παρότι πολλά έχουν ειπωθεί για τις πραγματικές προθέσεις του Ζαχαριάδη, στο ΚΚΕ ερωτοτροπούσαν με την ανεδαφική ιδέα μιας πιθανής κυβέρνησης συνεργασίας Πλαστήρα και ΕΔΑ. Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 21 Σεπτεμβρίου 1951, όπ. σ. 182.
65. Στην πραγματικότητα η φράση «τι Πλαστήρας, τι Παπάγος» δεν τέθηκε ποτέ ακριβώς έτσι. Ήταν προϊόν συνθηματολογικής σχηματοποίησης των αντιπάλων στην πολιτική της αυτόνομης καθόδου της ΕΔΑ στις εκλογές του 1952.
66. Όταν ο Πλαστήρας κατήλθε στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1951 με αιτήματα για κατάργηση των εκτάκτων στρατοδικείων, γενική αμνηστία, η ΕΔΑ διαδήλωνε σε κάθε κατεύθυνση ότι θα στήριζε την κυβέρνηση Πλαστήρα υπό το πρόγραμμα αυτό. Ωστόσο, ο Πλαστήρας απηύθυνε τις προγραμματικές του δηλώσεις στις 30 Οκτωβρίου 1951 μπροστά στα κενά εδώλια των εξόριστων βουλευτών της ΕΔΑ.
67. Και το ίδιο το πολιτικό πρόγραμμα της ΕΠΕΚ μπορεί να χαρακτηριστεί κεντροαριστερό, Ζ. Μευινιώ, όπ., σ. 86.
68. ΕΠΕΚ, *Προγραμματικά Κατευθύνσεις – Καταστατικό*, Αθήναι 1953.
69. Λ. Αποστόλου, *Τι Παπάγος Τι Πλαστήρας*, Αθήνα 1985, σ. 85.
70. Η ΕΠΕΚ ήταν ένα κόμμα με ετερόκλητο πολιτικό προσωπικό, καθαρά προσωποπαγές χωρίς συγκροτημένες πολιτικές αρχές: Α. Πεπονής, *Προσωπική Μαρτυρία*, Αθήνα 1970, σ. 172.
71. Μάλιστα ο Γαβριηλίδης πεθαίνει στον Άι Στράτη, στις 27 Σεπτεμβρίου του 1952.
72. Το ΚΚΕ αναρωτιόταν πόσο εύκολο ήταν να συνεργαστεί η αριστερά με τον Πλαστήρα που διατηρούσε το αίσχος της Μακρονήσου: Προκήρυξη της ΚΕ του ΚΚΕ, 27 Απριλίου 1950, *Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ*, τομ. 7, όπ., σ. 31.
73. Στην αριστερά προκαλούσε αλγεινή εντύπωση η ευπειθία του Πλαστήρα έναντι των αμερικανικών υποδείξεων, ιδίως για το θέμα της επίσπευσης των εκλογών του 1952: Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 1970, σ. 508.
74. Σπ. Λιναρδάτος, όπ., τομ. Α, σ. 495 κε.
75. Μπορούσε ο ψηφοφόρος της ΕΔΑ, βάσει του εκλογικού νόμου, να προσθέσει έναν ή δύο υποψηφίους δικής του επιλογής στο ψηφοδέλτιο της ΕΠΕΚ.
76. Το ΚΚΕ μιλούσε για απόρριψη των διασπαστικών τάσεων του Πλαστήρα από το ίδιο το εκλογικό σώμα της ΕΠΕΚ, Ανακοίνωση του ΚΚΕ και του ΑΚΕ, 23 Ιανουαρίου 1953, ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τομ. 7, όπ., σ. 337.
77. Είναι χαρακτηριστικό ότι και στην εκλογική αυτή διαδικασία, παρά την πόλωση, οι ψηφοφόροι της ΕΔΑ επικρότησαν την πολιτική της, πράγμα που φάνηκε από το γεγονός ότι αύξησε ελαφρά την εκλογική της δύναμη: Η. Νικολακόπουλος, όπ., σ. 206.
78. Α. Μπριλλάκης, *Αυγή*, 12 Νοεμβρίου 1952.
79. Η πολιτική αυτή που πολεμήθηκε από την ΕΠΕΚ είχε επιτυχία μόνο σε τρεις περιφέρειες (Κέρκυρα, Λέσβος, Χανιά): Σπ. Λιναρδάτος, όπ., σ. 530.
80. ΕΔΑ, *Η Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ*, Αθήνα 1956, σ. 32-33.
81. Σπ. Λιναρδάτος, όπ. 257-258 και Η. Νικολακόπουλος, όπ. σ. 196-198.
82. Σ. Καραγιωργας-Κ. Κασιμάτη-Ν. Πανταζίδης, *Έρευνα για τη Σύνθεση και την Κατανομή Εισοδήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα 1988, σ. 235-241. Στ. Μπαμπανάσης, «Η Διαμόρφωση της φτώχειας στην Ελλάδα του 20ού αιώνα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τευχ. 42-43, Μάιος-Δεκέμβριος 1984.
83. Σύμφωνα με αμερικανική έκθεση στα 1950 οι μη έχοντες σπίτι ήταν 750000. *The American Aid Programs in Greece, A Summary Account of the American Economic Aid Programs to Greece*, July 1954, σ. 8.
84. Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τομ. Β, Αθήνα 1983, σ. 138. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο το 2.7% των αγροτικών κατοικιών είχαν στα 1951 ρεύμα, ενώ 250.000 Έλληνες είχαν άμεση ανάγκη επιδομάτων: *The Story of the American Marsall Plan in Greece*, 1 July 1948 – 1 January 1952, 1953, σ. 9.
85. Δ. Φράγκος, *Ο Οικονομικά Ενεργός Πληθυσμός της Ελλάδας*, Αθήνα 1980, σ. 160.
86. W. Fisher, E. Rondholz, Γ. Φαράντος, *Επανάσταση και Αντεπανάσταση στην Ελλάδα*, Αθήνα 1974, σ. 17.
87. Στ. Μπαμπανάσης, *Ιδιομορφίες στην Ανάπτυξη της Νότιας Ευρώπης*, Αθήνα 1985, σ. 261.
88. Μέχρι στα 1955 ο αριθμός των απεργιακών κινητοποιήσεων συνολικά είναι από 172 μέχρι 210 και η συμμετοχή των μαζών σε αυτές δεν υπερβαίνει, σε μέσο επίπεδο για την τετραετία 1952-1955, τους 85.000 απεργούς στο σύνολο: Ρ. Φακιολάς, *Ο Εργατικός Συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα 1978, σ. 45.
89. Βλ. και Ν. Γ. Κατηφόρης, *Η Νομοθεσία των Βαρβάρων*, Αθήνα 1975, σ. 147. Ιδίως η απόρριψη της ελληνικής προσφυγής στον ΟΗΕ το Δεκέμβριο του 1954 εξαιτίας των αμερικανών θα ανασυγκροτήσει το αντιαμερικανικό πνεύμα: Σπ. Λιναρδάτος, όπ. τομ. Γ., σ. 256.
90. Μάλιστα εξαιτίας της κομματικής πλέον αυτής αναδιάταξης ο αρχικός αριθμός των μελών της θα εννεαπλασιαστεί, με αποτέλεσμα, ως συγκροτημένη πολιτική παράταξη, να περιλαμβάνει γύρω στα 15.000 μέλη στα 1960: Κ. Μάρτεν, όπ., σ. 30 και 90, Π. Νεφελούδης, *Στις Πηγές της Κακοδαιμονίας*, Αθήνα 1974, σ. 324.

MAX BECKMANN
Anachorisis, 1932-35

ΑΝΩΝΥΜΟ
Women Rights, 1850 (πάπλωμα)